

OSOBA A JEJ OSOBISTA PRZESTRZEŃ

Przestrzeń osobista to przestrzeń obejmująca ludzkie ciało i znajdująca się w jego wnętrzu. Związek osoby z tą przestrzenią jest szczególnym przypadkiem zależności między przestrzenią a ciałem. Każdy fizyczny obiekt istnieje w unikalnej, specyficznej dla niego przestrzeni, która określa jego ontyczną tożsamość. Dlatego doskonale identyczne ciała nie są tym samym bytem, jeśli zajmują inne miejsca w przestrzeni.

Związek między osobą a jej przestrzenią osobistą jest wzajemnie jednoznaczny. Przestrzenie osobiste ludzi mogą się spotykać, mieć część wspólną, a nawet zawierać się w sobie, każdy człowiek jednak ma inną przestrzeń osobistą. Stanowi ona jeden z czynników indywidualizujących osobę i określających jej ontyczną tożsamość, czyli to, dzięki czemu ktoś jest tą, a nie inną osobą.

Byty nieosobowe są indywidualizowane przez przestrzeń inaczej niż byty osobowe. W przypadku tych pierwszych stanowi ona swoistą cechę fizyczną przedmiotu, którą można dostrzec zmysłowo, zmierzyć, określić ilościowo, zlokalizować w kartezjańskim lub innym fizycznym układzie odniesienia. Przestrzeń osobista jest natomiast zjawiskiem psychofizycznym – z jednej strony stanowi ona fizyczną cechę ludzkiego ciała, z drugiej zaś – coś psychicznego.

Psychofizyczna dwoistość przestrzeni osobistej daje o sobie znać na przykład przy określaniu jej granic. Mają one do pewnego stopnia fizyczną charakterystykę, bo chodzi o przestrzeń zawierającą się w ciele człowieka i otaczającą je. Są też czymś psychicznym, bo zależą od tego, jak konkretny człowiek rozumie i przeżywa siebie oraz jak go rozumieją i przeżywają inni. Naskórek okrywający ciało człowieka nie jest jedyną granicą jego przestrzeni,

lecz jedną z granic możliwych. W bezpośrednim przeżyciu granica przestrzeni osobistej dana jest jako nieostra, stanowiąca kontinuum: obszar jakby „nasycony” obecnością człowieka. Nasycenie to jest stopniowalne i zmienne. Na przykład, gdy ktoś kieruje wyrażając emocję spojrzenie w stronę innej osoby, to jego obecność w otaczającej go przestrzeni intensyfikuje się kierunkowo – ku osobie, do której skierowana jest ekspresja. Wtedy też granica jego przestrzeni osobistej jakby „przesuwa się” w tę stronę. Gdy zapanuje obojętność, granica owa niejako „cofa się” ku jego ciału.

Granica przestrzeni osobistej ujawnia się w przeżyciu⁶. Dlatego na pytanie, gdzie ta granica przebiega, zwykle trudno odpowiedzieć bez przeprowadzenia jakiegoś eksperymentu. Doświadczamy jej w interakcjach, na przykład w przeżyciu inwazji, gdy ktoś wkracza w naszą przestrzeń osobistą bez naszej zgody, lub w relacjach intymnych, gdy życzymy sobie, by ktoś się znajdował w naszej przestrzeni osobistej. Dopiero w tego rodzaju doświadczeniach ujawniają się określone kontekstowo, kulturowo i indywidualnie granice tej przestrzeni.

Kryteria pozwalające rozpoznać i określić granicę przestrzeni osobistej są określone w literaturze przedmiotu do pewnego stopnia arbitralnie. Wyznacza się je zależnie od tego, jakie jej funkcje są przedmiotem zainteresowania badacza. Na przykład w badaniach nad inwazją i przegęszczeniem granicą przestrzeni osobistej jest odległość między osobami, której zmniejszenie wywołuje u jednej lub obu z nich znaczny stres, lub odległość społecznie uznaną za taką, której zmniejszenie budzi wspomnianą reakcję⁷. W badaniach dotyczących relacji intymnych przestrzeń osobista może być wyznaczona dystansem, po którego zmniejszeniu dochodzi do swoistego dla tych relacji pobudzenia⁸, natomiast w badaniach dotyczących związku więzi społecznych z dystansem, przestrzeń osobistą określa się jako typową dla więzi osobistych odległość między osobami. Przedmiotem badań w zakresie kodów kulturowych są zwykle społecznie uznane normy wyznaczające odległości między osobami, badań psychologicznych zaś – reakcje, które wyznaczają granicę przestrzeni osobistych⁹. Rodzaje przestrzeni osobistej określane są w zależności od zmysłów, którymi jest ona postrzegana, wyróżnia się na przykład wzrokową, dotykową czy węchową przestrzeń osobistą¹⁰.

W każdym z powyższych ujęć przestrzeń osobista jest tym obszarem wokół ciała osoby, w którym szczególnie silnie przeżywa ona obecność innej osoby.

⁶ Por. M. Merleau-Ponty, *Fenomenologia percepcji*, tłum. M. Kowalska, J. Migasiński, Fundacja Aletheia, Warszawa 2001, s. 117-167, 310-316, 408-411.

⁷ Zob. np.: C h e y n e, E f r a n, dz. cyt.; F e l i p e, S o m m e r, dz. cyt.

⁸ Zob. R. G i f f o r d, B. O ' C o n n o r, *Nonverbal Intimacy: Clarifying the Role of Seating Distance and Orientation*, „Journal of Nonverbal Behavior” 10(1986) nr 4, s. 207-214.

⁹ Por. H a l l, *Proxemics – the Study of Man's Spatial Relations*.

¹⁰ Por. t e n ż e, *Ukryty wymiar*, s. 76-116.

Wejście w przestrzeń osobistą innego człowieka wywołuje w nim silnie pobudzenie emocjonalne.

Pobudzeniowa funkcja przestrzeni osobistej przeanalizowana została między innymi w ramach badań z zakresu proksemiki dotyczących inwazji. W niniejszej pracy termin „inwazja” oznaczać będzie wtargnięcie w przestrzeń osobistą osoby bez jej zgody. W literaturze proksemicznej termin ten jest wieloznaczny i może odnosić się też do innych zjawisk, między innymi do silnie stresującego pomniejszenia dystansu interakcyjnego, wtargnięcia na terytorium, które ktoś uważa za swoje, dotyku, korzystania z cudzego terytorium inaczej, niż życzy sobie tego osoba uważająca się za jego właściciela (w tym sensie inwazją może być na przykład niezgodne z wolą danej osoby uporczywe wpatrywanie się w nią lub jej podglądanie czy używanie należących do niej przedmiotów wbrew jej woli) oraz zaznaczania cudzego terytorium własnymi znacznikami terytorialnym.

Badania prowadzone w ramach proksemiki pokazują, że ludzie zwykle reagują na inwazję negatywnymi emocjami: stresem, pobudzeniem, napięciem emocjonalnym, poczuciem psychicznego dyskomfortu, agresją lub lękiem. Granica inwazji może przebiegać w różnych odległościach od różnych części ciała: zwykle jest bardziej oddalona od części bardziej wrażliwych na pobudzenie¹¹.

Nie jest inwazją w powyższym sensie wejście w przestrzeń osobistą innej osoby, jeśli ta sobie tego życzy. Skutkuje ono silnym pobudzeniem, które zwykle (o ile nie wiąże się z niespełnieniem oczekiwań) polega na pozytywnych i przyjemnych emocjach. Na przykład bliskość rodziców może budzić u dziecka poczucie bezpieczeństwa (jest to przypadek ogólniejszej zależności: w sytuacjach zagrożenia zbliżenie się do osoby, do której mamy zaufanie, może nam przywracać poczucie bezpieczeństwa i pewności siebie), w relacjach przyjaźni dzielenie się przestrzenią osobistą może wywoływać emocje i postawę życzliwości (łac. *benevolentia*), a w interakcjach intymnych wejście w przestrzeń osobistą może skutkować podnieceniem¹².

Człowiek rozumiejąco przeżywa swoją tożsamość i jej elementy, interpretuje także swoją przestrzeń osobistą. Czyni to w ramach wyznaczonych

¹¹ Por. Evans, Howard, dz. cyt., s. 341.

¹² Na temat badań dotyczących funkcji pomniejszania dystansu zob. Burgoon, dz. cyt.; Burgoon, Le Poire, dz. cyt.; Burgoon, Le Poire, Rosenthal, dz. cyt.; G. Evans, W. Eichelman, *Preliminary Models of Conceptual Linkages Among Proxemic Variables*, „Environment and Behaviors” 8(1976), s. 87-116; J.F. Jacko, *Taktyki negocjacyjne w kontekście proksemiki. Analiza metodologiczna*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2012; B. Janda - Dębek, *Dystans interakcyjny w wybranych sytuacjach społecznych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2003; Patterson, *Compensation in Nonverbal Immediacy behaviors: A Review*; tenże, *A Sequential Functional Model of Nonverbal Exchange*; tenże, *Nonverbal Behavior: A Functional Perspective*; Patterson, Mahoney, dz. cyt.; A. Szejnberg, T. Jasiński, *Proksemika w komunikacji społecznej*, Wydawnictwo Naukowe Novum, Płock 2007.

jej fizycznym aspektem, który jest czymś obiektywnym i przedmiotowym, niezależnym od tej interpretacji.

W doświadczeniu bezpośrednim fizyczne i psychiczne aspekty przestrzeni osobistej są dane zarazem jako różne i tożsame ze sobą, gdyż w przeżyciu lokalizujemy ją jednocześnie w fizycznym, jak i w znaczeniowych układach odniesienia. Doświadczamy jej jednocześnie jako czegoś fizycznego i niefizycznego – jako znaczenia. Wykazuje tu ona podobieństwo do zjawisk znakowych, które łączą w sobie aspekt materialny i niematerialny (znaczeniowy). Skoro zatem przestrzeń osobista jest zjawiskiem psychofizycznym, to aby uniknąć redukcjonizmu, należy ją badać zarówno w aspekcie fizycznym, jako mierzalną cechę ludzkiego ciała, jak i psychicznym, jako sens nabudowany na tej przestrzeni.